

Vallás és politika – egyház és állam

Két súlyos dilemmával kell a mai Magyarországon a vallásos embereknek és az egyházaknak szembenézniük: 1. Szabad-e és kell-e, hogy a vallásos ember politizáljon, és ha igen, hogyan kell, hogy részt vegyen a politikai életben? 2. Milyen legyen az egyházak viszonya az államhatalomhoz, a hatalomért versengő politikai pártokhoz?

Mindkét kérdés állandóan aktuális volt a kereszténység egész kétezer éves története során és a hibás válaszok nem egyszer vittek tévutakra keresztény embereket, csoportokat és egyházakat, nagy károkat okozva a kereszténység ügyének. A mai Magyarországon a szokásosnál is súlyosabbá teszi a problémát, hogy mivel a rendszerváltozással hirtelen és váratlanul egészen új helyzetbe kerültünk, semmiképpen sem szabad akár a közelmúltbeli, akár a távolabbi múltbeli válaszokat automatikusan alkalmazni. A kérdéseket újra kell gondolni. Ha rossz válaszokat találunk a két kérdésre, elszalasztjuk azt a lehetőséget, hogy a keresztény vallás és erkölcs nagyobb helyet kapjon a magyar társadalom kultúrájában, gondolkodásában, és ezáltal szerepet vállalhasson a jelenlegi érték- és normaválságból, vagy — más szociológiai kifejezéssel — anómia és elidegenedés válságból való kiemelkedésben (Andorka, 1993).

Bármennyire helytelen lenne a múltbeli válaszokhoz visszanyúlni, mégis érdemes a vallás és politika, az egyház és az állam közötti viszony történeti alakulására visszapillantani. Mindenekelőtt azt kell meglátnunk, hogy a kereszténység előtt és a kereszténységen kívül az egyház és az állam sokszor és számos társadalomban szorosan összefonódott, ezáltal a vallási és a politikai tevékenység közötti határ elmosódott. Az ókori birodalmakban, közöttük a Római Birodalomban a császárság idején az uralkodó istenítése meglehetősen általános volt, a papság kiszolgált a politikai hatalmat, ennek fejében nagy privilégiumokhoz és némelykor nem jelentéktelen hatalomhoz jutott.

Izrael népének történetében, elsősorban a prófétai mozgalomban viszont megjelent az a törekvés, hogy a vallás függetlenül az állami hatalomtól, és azt adott esetben élesen bírálja a vallási és erkölcsi törvényekkel ellentétes cselekedetei miatt. Jézus ezt a prófétai hagyományt folytatta. Sokat idézett mondása, hogy „adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené”, azt az igényt fejezi ki, hogy az államhatalom — éspedig sem a Római Birodalom helytartói, sem az azt kiszolgáló zsidó hatalmi elit — ne szóljon bele a vallás kérdéseibe. Egyrészt éles társadalomkritikát fo-

galmazott meg a korabeli izráeli állapotokkal szemben, másrészt nem csatlakozott egyik korabeli izráeli politikai mozgalomhoz sem.

Ehhez képest Mohamed tanítása és az iszlám fundamentalizmusnak máig érvényesülő, sőt a közelmúltban egyes országokban erősödni látszó törekvése az államhatalom birtokbavételére és a vallási törvények követésének állami eszközökkel történő kikényszerítésére nyilvánvaló visszalépést jelentett.

Nem állíthatjuk persze azt sem, hogy a kereszténység története folyamán mindig a jézusi tanításokban megfogalmazott magatartást mutatta az állami hatalom és a politika irányában. A különböző államok és korszakok adott körülményeinek hatása alatt attól nemegyszer egyik vagy másik irányban eltért. Pál apostol a Római Birodalomban diaszpóráként élő és terjedő, az állami üldöztetés veszélyében lévő gyülekezetek számára írta, hogy „minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalmaknak, mert nincs hatalom mástól, mint Istentől”, tehát ajánlotta a politikai ellenzéki tevékenységtől, kritikától való tartózkodást.

Gyökeresen megváltozott helyzetbe kerültek a keresztények és a keresztény egyházak azután, hogy Nagy Konstantinus a Római Birodalom államvallásává tette a kereszténységet. Ez magával hozta annak a lehetőségét, hogy a kereszténység — az ókori birodalmak vallásaihoz és egyházaihoz hasonlóan —, szorosan összeszövetkezzék az államhatalommal, azt ideológiai eszközökkel igazolja és alátámassza, cserébe viszont az állami kényszerítő eszközöket hívja segítségül a térítésben és a tanítástól elhajlók, az „eretnekek” elnyomásában.

Az azóta eltelt évszázadokban a különféle keresztény egyházak korszakonként és országonként meglehetősen eltérő utakon keresték a megoldást az e tanulmány elején felvetett kettős dilemmára. A keleti kereszténységre Bizánc óta az államhatalommal való szoros összefonódás volt a jellemző. A középkori Nyugat- és Közép-Európában viszont az egyház és a világi hatalom között sajátosan ellentmondásos viszony alakult ki: egyrészt egyes időszakokban éles hatalmi harc alakult ki közöttük, másrészt az egyház nagy részt vállalt nemcsak az oktatásban és a művelődésben, hanem magában az államigazgatásban is, időnként az államhatalom segítségével terjesztette a kereszténységet (mint István király idején Magyarországon) és pusztította az eretneknek nyilvánítottakat (mint a kathárokat és a huszitákat). Mégis egyet lehet érteni Bibó Istvánnal (1986), hogy a középkori egyháznak az államtól való elkülönülése, függetlensége döntő szerepet játszott az európai társadalomfejlődésben, a politikai hatalom „erkölcsi átítatódásában”, az elnyomást és ezáltal a félelmet korlátozó társadalmi együttélés felé közeledésben.

Az egyház és állam szétválását segítette elő a reformáció is, bár az egyes felekezetek különböző országokban meglehetősen eltérő álláspontokat képviseltek ebben a kérdésben. Luther Márton a protestáns egyházaknak az állami hatalom általi elnyomásától félve hajlamos volt — Pál tanítására hivatkozva — az uralkodókkal való együttműködést, a hatalomnak való engedelmességet hangsúlyozni. Münzer Tamás viszont politikai forradalmi mozgalom szolgálatába állította egyházát, rövid időre sikerült magához ragadnia a hatalmat, és ebben az időszakban nem riadt vissza a jézusi szeretetparanccsal ellentétes erőszakos eszközöktől. Kálvin János vezetése alatt a genfi városállamban is sor került a vallási újító, Szervét Mihály máglyán való elégetésére. A protestáns egyházak és az állam viszonyában a mai napig a legváltozatosabb gyakorlati megoldásokat figyelhetjük meg: az Evangélikus Egy-

háznak mintegy államegyházi pozícióit biztosító Svédországtól az állam és az egyházak teljes különválását megvalósító Amerikai Egyesült Államokig (Tomka, 1992). Nagy általánosságban mégis elmondhatjuk, hogy a protestáns egyházak általában sokkal kevésbé aktívak a politikában, mint a katolikus egyház. Ennek egyik szimbolikus megnyilvánulása az, hogy a protestáns többségű országokban általában nincsenek olyan erős „keresztény” nevet viselő pártok, mint némelyik katolikus országban (Pelinka, 1989).

A konkrét helyzet változatossága és a történeti változások sokszor hullámozgáshoz hasonlítható lefolyása ellenére azt mondhatjuk, hogy a *kereszténység kétezzer éves történetében az egyházak egyre inkább elváltak a politikai hatalomtól*, és ezt a tendenciát nemcsak szükségszerűnek, hanem jónak is mondhatjuk.

Ehhez kapcsolható az a protestantizmusban különösen erősen jelentkező fel fogás, hogy a politika a „bűn világa”, a hívő keresztény embernek attól távol kell magát tartania, mert ha belekeveredik, akkor szükségképpen bűnössé válik. Ez a politikától való visszahúzódás, úgy is mondhatnánk: passzivitás, inkább a pietizmushoz közelálló csoportokra jellemző, de ebben a kérdésben sem szabad általánosítani, mert az utolsó évtizedekben éppen a fundamentalista protestáns csoportok próbálják követeléseiket — például a művi abortusz betiltásának kérdésében — erőszakos eszközökkel is az állami törvényhozásra rákényszeríteni.

Ugyanakkor éppen az amerikai „fehér angolszász protestáns” vezető rétegben terjedt el leginkább a Bellah (1991) által „*civil vallásnak*” nevezett jelenség, vagyis az, hogy a vezető politikusok rendszeresen hivatkoznak valásra, Istenre, és az ezekben a kérdésekben való közmegegyezést a társadalmat integráló lényeges tényezőnek tekintik, de messzemenően kerülik, hogy egy adott felekezet tanításait említsék vagy azokat más álláspontokkal szemben kötelezően érvényre akarják juttatni (Harmati, 1987). Ezt legjobban szemlélteti Eisenhower elnök sokszor idézett kijelentése, hogy „kormányzatunknak semmi értelme, ha nem alapul mélyen átértzett vallásos hiten, de nekem teljesen mindegy, hogy melyik hiten”.

Mindennek fényében nem meglepő, hogy a közelmúltban is „Az egyházak és a politika közötti tisztázatlan viszony” című könyv jelent meg Németországban (Abromeit, Wever, 1989).

Mi Magyarországon még nehezebb helyzetben vagyunk a *totalitáriánus* rendszer évtizedei következtében. A totalitáriánus rendszer alapvető sajátossága, hogy a társadalom tagjainak nemcsak politikai nézeteit, hanem egész gondolkodását és mindennapi életének részleteit is teljes mértékben uralma alá kívánja vonni. Az ilyen rendszer természetesen nem tűri el, hogy az állampolgárok egy olyan vallás hívei legyenek, amely nem az állam által megfogalmazott erkölcsi tanokat hirdet és amely nem az állam által meghirdetett válaszokat adja az emberi élet alapvető kérdéseire. Nem tűri el azt sem, hogy létezzék tőle teljesen vagy akár csak részben független szervezet, intézmény — például egyház — az országban. Ezért a magyarországi sztálinista korszaknak a vallás és egyház teljes megsemmisítésére törekvő politikája a rendszer logikus következménye volt. Az 1956-os forradalom azonban legalábbis Magyarországon döntő változásokat indított el a rendszer természetében, bár ezek csak fokozatosan váltak láthatókká. A hatalmi elit belátta (bár alig mondta ki), hogy a totalitárius rendszert képtelen megvalósítani, annak erőltetése újabb forradalomhoz vezethet. Ezért áttért az autoritáriánus

rendszerek gyakorlatára: nem tűrte el a politikai ellenzéki séget, kritikát, így az egyházak és vallásos emberek politikai tevékenységét sem, viszont próbálta az egyházakat rábírní, hogy járuljanak hozzá a fennálló rendszer és politikai elit legitimációjához, vagyis a lakosság általi elfogadtatásához. Ennek eszköze egyrészt az egyházi pozíciók, elsősorban nyilván vezető pozíciók betöltésének állami ellenőrzése volt, másrészt az egyházak, egyházi vezetők kényszeríthetősége a fennálló rendszert támogató, intézkedéseit igazoló politikai állásfoglalásra. E „puhább” politika mögött mindig ott volt a korábbi totalitáriánus kényszerítő eszközök alkalmazásának fenyegetése. Ilyen körülmények között az egyházaknak az államtól való függetlensége megvalósíthatatlan volt, a keresztény emberek számára alig nyílt lehetőség igazi politikai tevékenységre.

Az 1990. évi rendszerváltozás, amely a világon mindenkit, politikusokat és tudósokat ugyanúgy, mint az egyszerű állampolgárokat teljesen váratlanul ért, teljesen új helyzetet teremtett a vallás és a politika, az egyházak és az állam viszonyában is. A politizálás mindenki, közöttük a vallásos emberek számára teljesen szabaddá vált, az 1990. évi IV. törvény pedig az egyházaknak az államhatalomtól való olyan fokú szétválasztását valósította meg, amilyenre a magyar történelemben korábban nem volt példa. Az egyház és az állam közötti kapcsolat mindössze az állam által az egyházaknak nyújtott anyagi támogatásból áll.

Politizáljon-e ebben az új helyzetben a vallásos ember, és ha igen, hogyan politizáljon?

Súlyos hibának látnám, ha erre a kérdésre azt a hagyományos választ adnánk, hogy a keresztény ember ne foglalkozzék politikával. Bár kevés demokratikus állam alkotmánya megy el addig, hogy a választásokon való részvételt kötelezővé teszi, mégis ki merném jelteni, hogy a demokratikus politikai rendszerben minden állampolgárnak kötelessége, hogy politikai kérdésekben állást foglaljon, legalább addig menően, hogy az országgyűlési és önkormányzati választásokon részt vesz és a hozzá közelálló pártra, jelöltekre adja szavazatát. Sajnálatos módon majdnem minden demokratikus országban megfigyelhető újabban a politikai passzivitásnak, kiábrándultságnak, a választásoktól való távolmaradásnak növekedése. Noha hazánkban az 1990. évi parlamenti választáson való részvétel nem volt ijesztően alacsony, azóta — a pótválasztásokon, az önkormányzati választásokon — igen alacsony volt a részvételi arány, és ha ilyen tendencia érvényesülne az 1994. évi parlamenti választásokon is, ez azzal a veszéllyel járna, hogy viszonylag kis szélsőséges, nem demokratikus csoportok (akiknek támogatói mindig nagy arányban részt szoktak venni a választásokon) viszonylag nagy képviselethez jutnak a parlamentben, továbbá a parlament egésze elveszíti tekintélyét, legitimációját. Ez végül magának a demokratikus rendszernek a fennmaradását veszélyezteti. Politológusok és történészek arra szokták felhívni a figyelmet, hogy a weimari demokratikus német rendszer nem azért bukott el, mert a jobboldali és baloldali szélsőségek többséget tudtak szerezni, hanem azért, mert a demokratikus pártok nem kaptak kellő támogatást a politikailag közömbössé vált választóktól. Nem lehet kétséges, hogy amikor demokratikus és totalitáriánus rendszer között kell választani, akkor a vallásos embernek a demokrácia mellé kell állnia, még akkor is, ha annak összes működési hibáit ismeri. Jézus tanításának lényegéhez tartozik az egyes ember értékének, sza-

badságának tiszteletben tartása, ezt pedig a demokrácia inkább biztosítja, mint a totalitáriánus és autoritáriánus politikai rendszerek.

Azt a kérdést, hogy a választásokon való részvételen, az „állampolgári” politizáláson túlmenően „főfoglalkozású” politikai szerepet is vállaljon-e, valamely pártba belépjen-e, minden egyes embernek magának kell eldöntenie, képességeinek ismeretében és ambíciói függvényében. Eggyel kell tisztában lennie: a politika egész embert kíván, a „főfoglalkozású” politikai munka mellett nehéz hasonló erő kifejtéssel tudományos vagy más értelmiségi munkát végezni, így aktív lelkésznek lenni.

Az egyes vallásos emberek politizálásától el kell választani az egyház politizálásának kérdését. Súlyos hiba lenne, ha az egyházak a megváltozott helyzetben *politikai hatalomra* törekednének, az állam kényszerítő eszközeit próbálnák igénybe venni érdekeik és álláspontjuk érvényesítésére. Nem igényelhetik az egyházak, hogy saját álláspontjukat minden állampolgár elfogadja. A demokrácia játékszabályai szerint a többség akarata érvényesül, a kisebbség alapvető jogainak tiszteletben tartásával. Mivel a mai magyar társadalomnak csak kisebb része „vallásos az egyházak tanítása szerint” (Tomka, 1991), az egyházak gyakran kerülhetnek abba a helyzetbe, hogy egy-egy konkrét kérdésben a lakosság vagy a parlament többsége javaslatukkal elmentélesen dönt, és ezt el kell fogadniuk.

Az egyházi álláspontnak a többség akaratával szembeni kieroszakolásához hasonlóan súlyos hiba lenne társadalmi kérdésekben az állásfoglalástól való tartózkodás, a hallgatás. A véleménynyilvánítás módjára a Németországi Evangélikus Egyház közelmúltjából említek három emlékiratot: a demokratikus rendszer melletti állásfoglalást (Evangelische Kirche, 1985), az önérték és a közjó viszonyát, a felelős gazdasági tevékenység kérdéseit tárgyaló dokumentumot (Gemeinwohl und Eigennutz, 1991) és az Európa szociális rendjével foglalkozót (Verantwortung, 1991). A keresztény értékeknek a közéletben való érvényesüléséről tehát kell az egyháznak nyilatkoznia, de egy-egy párt támogatásától és még inkább valamely demokratikus párt elutasításától mindenképpen tartózkodnia kell. A pártok közötti választást az egyháztagokra kell bízni.

Különösen nehéz dilemma előtt állnak az *egyházi vezetők* és általában mindenki, akinek állásfoglalását az egyház egészének állásfoglalásaként lehet értelmezni. Mint egyéneknek természetesen van és kell hogy legyen véleményük a pártokról, de tisztában kell azzal lenniük, hogy ez az egyéni véleményük azt a látszatot keltheti, hogy az egész egyház álláspontját képviselik, még akkor is, ha az adott kérdésben, a pártpreferencia területén az egyháznak nem szabad hivatalos véleményt nyilvánítania.

Az egyház és az állam viszonya, a vallásos ember politizálása tehát nehéz dilemmák elé állít mindannyiunkat a mai Magyarországon. Szinte könnyebbnek tűnik visszatekintve az ezekben a kérdésekben való állásfoglalás a totalitáriánus rendszerben: az államhatalom követeléseire egyszerűen nem kellett mondani vagy hallgatni kellett. Hozzáteszem, hogy a „puhuló” autoritáriánus rendszer körülményei között már bonyolultabbakká váltak a problémák. Ma, a demokratikus politikai rendszerben azt az elvet mondhatjuk ki, hogy az érett, felnőtt vallásossághoz hozzátartozik az, hogy az egyszerű demokratikus megoldások helyett minden ilyen dilemmát alaposan átgondolunk és a jézusi tanítások fényében próbáljuk megkeresni a legjobb válaszokat.

IDÉZETT SZAKIRODALOM

- Abromeit, H., Wever, G. szerk., 1989, Die Kirchen und die Politik. Beiträge zu einem ungeklärtem Verhältnis. Opladen. Westdeutscher Verlag.
- Andorka, R., 1993, Biztató tendenciák és égető problémák a mai magyar társadalomban. Magyar Szemle. Új folyam 2. köt. 2. sz. 115—128. p.
- Bellah, R. N., 1991, Beyond belief. Berkeley. University of California Press.
- Bibó, I., 1986, Az európai társadalomfejlődés értelme. Válogatott tanulmányok, 3. kötet. Budapest. Magvető. 7—139.
- Evangelische Kirche und freiheitliche Demokratie, 1985, Eine Denkschrift der Evangelischen Kirche in Deutschland. Gütersloh. Gerd Mohn.
- Gemeinwohl und Eigennutz. Wirtschaftliches Handeln in der Verantwortung für die Zukunft, 1991, Eine Denkschrift der Evangelischen Kirche in Deutschland. Gütersloh. Gerd Mohn.
- Harmati, B., 1987, Die Bedeutung der Religion und der Grundwerte für Nation und Staat. EPD Dokumentation. no. 47/87. 1—11.
- Pelinka, A., 1989, Die Rolle der Kirche in unterschiedlichen politischen Systemen. In Abromeit, Wever, Id. mű. 88—98.
- Tomka, M., 1991, Magyar katolicizmus 1991. Budapest. Országos Lelkipásztori Intézet.
- Tomka, M., 1992, Az állam és egyház elválasztása. Nemzetközi tapasztalatok. Katolikus Szemle. 1—2. sz. 125—142.
- Verantwortung für ein soziales Europa. Herausforderungen einer verantwortlichen sozialen Ordnung im Horizont des europäischen Einigungsprozesses, 1991. Eine Denkschrift der Kammer der Evangelischen Kirche in Deutschland für soziale Ordnung. Gütersloh. Gerd Mohn.

Szebik Imre: Lelkész a mai világban

Lelkipásztor 1989/10, 543. l.:

Az egyház különböző állásfoglalásai, döntései következtében a társadalom bizonyos rétegei előtt megkérdőjelezetté vált. Elsősorban az értelmiség sorából vesztett, részben azok opportunizmusa miatt is. Ezért gyakran gondot okoz a lelkésznek, hogy megfelelő világi vezetőt találjon a gyülekezet irányításának munkájára.

A gyülekezetek önállóságának elvesztése, az 1966-ban alkotott egyházi törvények túlzott közegyházi irányítást biztosító befolyása és a püspöki jogkör megnövelése feszültséget okozott a felső vezetés és az egyes egyházközségek előljárói között.

A lelkész ugyanakkor két tűz közé került. Egyfelől eleget kellett tennie felletesei rendelkezéseinek, másfelől figyelembe kellett vennie gyülekezte elvárását és érdekét.